

İSTANBUL'DA CAFERÎLER

ABDÜLKADİR YELER*

Caferî mezhebi, tarihî süreç içerisinde birkaç farklı kola ayrılan Şia'nın en geniş koludur ve hatta günümüzde Şia denildiğinde doğrudan Caferîlik kastedilmektedir. Fıkıh görüşlerini Cafer es-Sadık'a dayandırdıkları için Caferîlik olarak adlandırılan mezhebe, -imamlara inanmayı mezhebin esaslarından kabul ettikleri için- "İmamiyye" ve on iki imamı kabul ettiklerinden dolayı da Arapçada on iki anlamına gelen "İsna-aşeriyye" de denilir. Türkiye'de yaşayan mezhep mensupları diğer isimlerden ziyade Caferî ismiyle anıldıkları için bu çalışmada da Caferî isminin kullanılması tercih edilmiştir. İstanbul'da birkaç asırlık geçmişi olan Caferîler, bir taraftan İstanbul'un kuşatıcı ruhundan beslenmiş, diğer taraftan da İstanbul'a kendi izlerini bırakarak bugünkü kültürel mirasın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Osmanlıların son dönemi, Caferîlerin İstanbul'daki varlığı açısından dikkate değer bir dönemi ifade etmektedir. Osmanlılar ile İran arasında asırlardır sulh politikasının devam ettirilmesi, Osmanlıların hâkim olduğu bölgelerde İranlıların başta ticaret olmak üzere, çeşitli faaliyetlerde bulunmalarına imkân tanımıştır. Asya'nın Avrupa'ya bağlandığı nokta olan İstanbul, 1700'lü yıllardan itibaren İranlı tüccarların ilgisine muhatap olmuş ve bu ilgi neticesinde 1800'lü yıllardan itibaren çok sayıda İranlı tüccar İstanbul'a yerleşmiştir.¹ Tüccarların bir kısmı Üsküdar'da, önemli bir kısmı da suriçi

* İstanbul Üniversitesi

¹ 1851 yılında yapılan bir yoklamada İstanbul'un farklı bölgelerinde yaşayan ve ticaretle uğraşan 243 İranlı tüccar tespit edilmiştir (bkz. BOA, İ.HR, 74/3603).

ve çevresinde bulunan hanlarda ticari faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Günümüzde hâlâ ticaretin önemli merkezlerinden olan Mahmutpaşa'da bulunan Valide Han, İranlı tüccarların İran'dan getirdikleri malları Avrupa'ya pazarladıkları önemli bir merkezdir. Her yıl, başta muharrem ayındaki aşure etkinlikleri olmak üzere çeşitli zamanlarda ülke gündemine gelen Caferîlerin, İstanbul'da yoğunlaşmaları, 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin batısındaki sanayi kentlerine yapılan göçlerle başlamıştır. Bu, Caferîlerin İstanbul'daki varlığı açısından yeni bir dönemi ifade eder. Öteden beri Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Kars, Iğdır ve bu şehirlerin bazı ilçe ve köylerinde yaşayan Caferîler, sanayi kentlerine göç etmeye başlamışlar ve 1990'lı yıllara kadar devam eden göçlerin ardından İstanbul, Caferîlerin en yoğun yerleştiği il olmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul'da varlık alanı oluşturan Caferîlerin büyük çoğunluğu İran vatandaşıydı. Bu sebeple Caferîlerin devletle olan ilişkileri de İran elçiliği tarafından yürütülmüştür. Doğu Anadolu'dan göçlerle İstanbul'a gelen Caferîler ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Bu farklılık, Caferîlerin devlet kurumlarıyla olan ilişkilerine yansımış ve İstanbul'un yeni Caferîleri, devlet kurumlarıyla başka bir ülkenin elçiliği üzerinden değil, doğrudan ülkenin vatandaşı olarak iletişime geçmiştir. İstanbul'a ilk gelen sınırlı sayıdaki Caferî aile, Balat, Karagörmük ve Kasımpaşa gibi merkezî bölgelere yerleşmişlerdir. Sonraki yıllarda gelenler ise, arsaların ucuzluğu ve yaşam şartlarının kolaylığını dikkate alarak başta Halkalı olmak üzere, Zeytinburnu, Bahçelievler ve Bağcılar gibi bölgelere yerleşmişler ve bir süre sonra bu bölgeler, Caferîlerin toplu yaşadıkları yerler olmuştur.

1 1851 yılının başında Dersaadet, Üsküdar ve Beşiktaş'ta bulunan İranlıların kayıtlı olduğu defterin iki sayfası (BOA, İ.HR, nr. 74/3603)

2 İstanbul Üsküdar'daki İranlılar Mezarlığı'nın eski hâlini yansıtan bir albüm (İBB, Encümen Arşivi)

Günümüzde İstanbul'un birçok farklı bölgesinde küçük topluluklar hâlinde Caferî bulunmakla birlikte; Halkalı (Küçükçekmece), Haznedar (Bahçelievler), Fevzi Çakmak Mahallesi (Bağcılar) ve Kayışdağı (Kadıköy) Caferîlerin en yoğun olduğu bölgelerdir.

Caferîlerin hem Türkiye genelindeki hem de İstanbul'daki nüfusları hakkında resmî bir veri yoktur ve bu konuda verilen rakamlar tahminlere dayanmaktadır. Nüfus sayımlarında kişilere mezhepleri sorulmadığı için bu konuda net bir veriye ulaşmak da oldukça zor gözükmektedir. Buna mukabil,

Caferîlerin toplu hâlde yaşadıkları bölgeler ve toplumun büyük kesiminin katılım sağladığı aşure matemleri, faydalı bir gözlem alanı olarak değerlendirilebilir. Caferî mezhebinde başta namaz olmak üzere, bazı ibadetler Sünnî mezheplere göre oldukça farklılık arz eder. Bu sebeple, Caferîler için gittikleri her yeni yerleşim bölgesi kendilerine ait bir cami ihtiyacını doğurmaktadır. Bu ihtiyacın doğal bir sonucu olarak, Caferîlerin İstanbul'daki kurumsallaşmaları hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde cami merkezli olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul'a yerleşmeye başlayan ve büyük çoğunluğu ticaretle uğraşan İranlı Caferîlerin sayıları sonraki yıllarda giderek artmıştır. Bir topluluk hâline geldiklerinde ise, kendi mezheplerinin esasları gereğince ibadetlerini yapabilmek için Osmanlı idaresinden talepte bulunmuşlar ve talepleri dikkate alınarak kendilerine mescit, mezarlık, gasilhane vb. bazı kurumlar tahsis edilmiştir. İstanbul'daki ticari hayatın önemli merkezlerinden olan Mahmutpaşa'da bulunan Valide Han, İranlı tüccarların merkezi konumundadır. Hanın içerisinde bulunan mescit de talepleri üzerine İranlılara tahsis edilmiştir. Günümüzde, İranlılar Camii ve Valide Han Camii olarak bilinen bu mescit, öteden beri Caferîlerin İstanbul'daki en önemli merkezlerindedir. 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, camiye ayrı bir önem katmıştır. Başta üniversite öğrencileri olmak üzere, devrime sempati duyan kesimler bu camiyi sık sık ziyaret etmeye başlamışlar ve cami, devrimin İstanbul'daki kürsüsü olarak algılanmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda caminin amacı dışında kullanıldığı gerekçesiyle devlet denetimi artırılsa da, herhangi bir

3- Üsküdar'daki İranlılar mezarlığının genel görünümü

yaptırım olmamıştır. Hâlen ibadete açık olan cami, Türkiye Caferîlerinden ziyade İranlı Caferîler tarafından tercih edilmektedir. İranlı Caferîlerin İstanbul'daki bir diğer önemli merkezi de, Üsküdar'da bulunan Karacaahmet Mezarlığı içerisindeki İranlılar Mezarlığı ve aynı mezarlığın içerisindeki Seyyit Ahmet Deresi Mescidi'dir. XIX. yüzyılın ortalarında İranlı Caferîlere tahsis edilen bu mezarlığın içinde aynı tarihlerde gasilhane ve mezkûr mescit inşa edilmiştir. Mezarlığa o tarihlerden beri, İranlı Caferîler defnedilmiştir. Hatta Caferîlerin önemli müelliflerinden olan Abdülbaki Gölpınarlı ve Caferî bir aileden gelen sanatçı Cem Karaca da bu mezarlıkta medfundur. Günümüzde İranlılar Mezarlığı olarak bilinen bu mezarlık, genellikle İranlı Caferîler tarafından tercih edilmektedir. İstanbul'un farklı bölgelerinde yaşayan Türkiye Caferîleri, buldukları bölgelerdeki mezarlıklara defnedilmektedirler ve Türkiye Caferîleri ile Sünnîleri arasında mezarlık ayrımı söz konusu değildir.

Doğu Anadolu'dan göçlerle gelen Caferîler de, İranlı Caferîler gibi cami etrafında kurumsallaşmayı tercih etmişlerdir. İstanbul'a ilk gelen Caferîler, Valide Han Camii'ne yakın olan Balat, Kasımpaşa gibi bölgelere yerleşmişler ve Cuma namazlarını Valide Han Camii'nde kılmışlardır. 1970'li yılların sonunda Halkalı'da belirli bir nüfus oranına ulaşan Caferîler, kendi camilerini inşa etmeye koyulmuşlar ve Zeynebiyye adı verilen cami 1981 yılında ibadete açılmıştır. Cami ibadete açıldıktan sonra İstanbul'un diğer bölgelerinde bulunan Caferîler de Halkalı'ya taşınmışlar ve netice itibarıyla Halkalı, Caferîlerin İstanbul'da en yoğun olduğu bölge, Zeynebiyye Camii de Caferîlerin en önemli merkezi hâline gelmiştir. İstanbul'un diğer bölgelerine yerleşen Caferîler de ilk fırsatta kendi camilerini inşa etmişlerdir. Günümüzde İstanbul'da bir kısmı büyük, bir kısmı da küçük mescitler şeklinde 35-40 civarında Caferî cami bulunmaktadır. Bağcılar Fevzi Çakmak Mahallesi'ndeki İmam Ali Camii, Bahçelievler Haznedar'daki Merkez

Mehdiye Camii, İkitelli'deki Ebu Talip Camii ve Kadıköy Kayışdağı'ndaki İmam Hüseyin Camii, Caferî camileri arasında en büyük olanlarıdır, inşa edildiği yerleşim bölgeleri de Caferîlerin en yoğun olduğu bölgelerdir. Burada zikredilenler haricinde Yakacık, Ortaköy, Zeytinburnu, Tepebaşı, Esenyurt, Arnavutköy, Altınşehir ve Mahmutbey gibi bölgelerde de az oranda da olsa Caferî yaşamakta, kendilerine ait camileri bulunmaktadır.

Camiler, Caferîler için sadece bir ibadet mekânı olmayıp aynı zamanda çeşitli sosyal etkinliklerin yapıldığı çok boyutlu merkezler hâlini almıştır. Özellikle büyük camilerin hemen yanında düğün salonu, konferans salonu, spor salonu gibi mekânlar inşa edilmiştir. Hatta Caferîler tarafından son yıllarda kurulan dernek, vakıf ve spor kulübü gibi sivil toplum kuruluşları camilerin çevresinde kurulmuştur. Nitekim Halkalı'daki Zeynebiyye Camii'nin bünyesinde kurulan CAFERİDER (Caferîlik İnançını Tanıtma, Araştırma ve Eğitim Derneği), CABİR (Dünya Caferî Âlimler Birliği) ve Ehl-i Beyt Âlimleri Derneği, günümüzde Caferîlerin en önemli sivil toplum kuruluşlarıdır. Camilerde görev yapan imamlara "ahunt" denilmektedir ve cami merkezli kurumsallaşmanın doğal bir sonucu olarak, toplumun her alandaki liderliğini ahuntlar üstlenmektedir. Türkiye Caferîleri lideri sıfatıyla tanınan Selahattin Özgündüz, Caferîlerin İstanbul'da örgütlenmesinde ve camilerin inşa edilmesinde toplumun liderliğini üstlenmiştir.

Caferîlerin ibadetler dışındaki en önemli ritüelleri; her yıl muharrem ayında yaptıkları aşure matemleridir. Kerbela'da şehit edilen Hz. Hüseyin'in acısını yaşamak üzere organize edilen aşure matemleri, dünyada Caferîlerin yaşadığı her bölgede farklı şekillerde organize edilmektedir. Nitekim İstanbulda Osmanlı'dan günümüze, Caferîlere ev sahipliği yaptığı her dönemde farklı aşure etkinliklerine sahne olmuştur. Osmanlı döneminde İranlı Caferîler, 1900'lü yılların başlarına kadar muharrem aylarında aşure matemleri icra etmişlerdir. Söz konusu matemlerin ilk olarak ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, diğer dönemlere oranla geniş katımlı yapıldığı anlaşılmaktadır. Matemler genellikle, o dönemde Caferîler için merkez olarak kabul edilen Valide Han Camii ve Seyyit Ahmet Deresi Mescidi'nde yapılıyordu. O döneme ait belgelerden anlaşıldığı kadarıyla matemler oldukça gürültülü geçiyordu. Hz. Hüseyin'in yasını tutmak adına kan akıtılması ve mersiyeler okunması, matemlerin temel ritüeliydi. Muharrem ayının ilk gecesinden onuncu gecesine kadar Mahmutpaşa'da bulunan hanlarda çeşitli etkinliklerle matem icra eden Caferîler, muharrem ayının onuncu günü sandallarla Eminönü'nden Üsküdar'a geçiyor, Seyyit Ahmet Deresi'nde matemini tamamlıyorlardı.

4- İstanbul Caferîlerinin önemli mekânlarından Üsküdar'daki Seyyid Ahmed Dede Vakfı

Cumhuriyet'le birlikte İstanbul'un değişen sosyal, siyasi ve dinî yapısına paralel olarak aşure matemlerinin icra edilmesi mümkün olmamıştır. Göç yoluyla Halkalı'yı merkez edinen Türkiye Caferîleri, 1990'lı yıllardan itibaren aşure matemlerini tekrar canlandırmaya başlamışlardır. İlk yıllarda küçük grupların katılımıyla gerçekleştirilen matemler, 2000'li yıllardan itibaren on binlerce Caferî'nin katıldığı, başta İran olmak üzere Caferî nüfusun yoğun olduğu ülkelerden siyasi ve dinî temsilcilerin hazır bulunduğu uluslararası bir merasim hâline gelmiştir. Söz konusu gelişmeler, İstanbul'un kuşatıcı ruhu ve o ruhtan beslenen bir sosyal yapının vizyonu açısından özel bir örneği yansıtmaktadır.